

Az ember tragédiája a cseh és a szlovák színpadon*

LAJOS GARAJ
THE TRAGEDY OF THE HUMAN IN THE CZECH AND THE SLOVAK THEATRES

792.2
821.511.141-2

Imre Madách: Czech and Slovak theatrical adaptations of the Tragedy of the Human.

Az ember tragédiájának könyvtárnyi irodalma van, hiszen mindig képes újszerűen hatni, újabb és újabb gondolatokat ébreszteni az olvasóban, a nézőben. Mindezt meszesemenően bizonyítják a körülötte dülő nagy eszmefuttatások és viták, amelyek megpróbálták meghatározni a Tragédia helyét a magyar és a világirodalomban. Dolgozatunknak nem az a célja, hogy az ilyen jellegű szakirodalmat szaporítsa. Csak akkor térünk ki a művel kapcsolatos szakirodalomra, ha az a Tragédia színpadi pályafutását is érinti. Egyetérthetünk ugyanis Hevesi Sándorral, aki a következőket mondta a Tragédiáról: „Ilyen műnek nincsen soha végleges előadása... Madách költeménye bibliája a Nemzeti Színháznak, melyet örökké forgat, amelyből mindig tanul, amelyet sohasem fog teljesen kitanulni.”¹ Az utóbbi időben mintha megritkultak volna Madáchot és a Tragédiát övező eszmefuttatások, tanulmányok, monográfiák. András László művét azonban mégis meg kell említenünk.² Felmerülhet s a könyv kapcsán fel is merült a kérdés: a hatalmas Madách-irodalom ismeretében van még egyáltalán Madách-rejtély? András László több lényeges kérdésben elmélyíti eddigi ismereteinket, megvilágítja a homályosnak hitt vagy elhomályosított nézeteket Madáchról és a Tragédiáról. Ha azonban igaznak véljük Hevesi Sándor imént idézett gondolatait, s felidézzük Kántor Lajos lényeges kérdéseket érintő kismonográfiájának³ vezérgondolatát, amely szerint a Tragédia eszmei, művészi, formai értelmezése körül dívó viták jelentősen befolyásolták a Tragédia színpadi változatait, akkor a feltett kérdésre Hevesi Sándor gondolataival egyetértve felelhetünk: van és lesz Madách-rejtély, „amelyet sohasem fogunk teljesen kitanulni”, ám mindig gazdagodni fogunk általa.

A Tragédia színpadi pályafutása Paulay Ede nevéhez fűződik. A Nemzeti Színház egykori igazgatója és rendezője 1883-ban vitte színre a darabot. Dacolnia kellett az ellentétes nézetekkel, előítéletekkel (könyvdrama nem alkalmas színpadi bemutatóra, pesszimista stb.). „Persze... ilyen körülmények között egységes állásfoglalásról és annak a színpadon való érvényesítéséről nem lehetett szó” – szögezi le többek között Magyar Bálint a bemutatóval kapcsolatban.⁴ Paulay Ede úgy oldotta

*Részlet egy készülő kismonográfiából.

meg ezt a nehéz feladatot, hogy minél kevesebb ellenségeskedésre adjon okot. lgyekezett mindent elhárítani az útból, ami áthághatatlan nehézséget okozott volna. Megrövidítette a darabot, bizonyos részeket összevont, másokat viszont kihagyott. Kihagyta pl. az úrjelenetet, összevonta a Kepler-jeleneteket. Kihagyott néhány kényesnek tűnő részt: a római színből Cluvia dalát, melyben „bordélyházról” énekel, a londoni képből a „kéjhölgy”-jelenetet, s átszerkesztette a londoni színt. Kiemelte viszont a Marseillaise-t, amelyet az Opera kórusa adott elő. Paulay Ede vállalkozását siker koronázta. Már maga a tény, hogy drámairodalmunk e gyöngyszeme színpadra került, sikerként könyvelhető el. Paulay Ede viszont többet ért el. *Az ember tragédiája* kasszasiker lett. A Nemzeti Színházon kívül még tizenegy vidéki színház tűzte műsorára. Az ősbemutatónak köszönhetően a Tragédia külföldi színpadokra is eljutott (Hamburg, Bécs, Prága, Berlin stb.).

Paulay utódaira várt az a feladat, hogy a rendezők a színrevitelt tökéletesítsék, valami újjal gazdagítsák. Az egyes későbbi felújítások – Festetics Andor (1897), Somló Sándor (1900), Tóth Imre (1905) – a rendezés terén semmi újat sem hoztak. Egy tehetséges utód azonban mégis megjelent: Hevesi Sándor.

Hevesi Sándor először 1908-ban rendezte a Tragédiát a Népszínház Vígopera színpadán. Az olyan típusú rendezők közé tartozott, mint azt Magyar Bálint megjegyzi, „aki akart és tudott újat adni nézőnek és közönségnek”.⁵ Rendezői elképzelését Hevesi Sándor az Alexander Bernát által kiadott, magyarázatokkal ellátott Tragédia kiadására alapozta. Sok ötletet merített Alexander magyarázataiból.⁶ „A tragédia színpadi struktúrájában érvényesítette a mű tagolásának Alexandertől felvázolt rendkívül világos sémáját, megvalósította az ellentétes tartalmú jelenetek szorosabb kapcsolódását az előadásban, valamint Ádám öregedésének gondolatát a történelmi színekben” – jegyzi meg a rendezéssel kapcsolatban Staud Géza.⁷ A Tragédia előadásának jellegét ebben az esetben nagyban meghatározták a díszletek. Az előadáshoz az Eszterházy Miklós által készített díszleteket használták fel, amelyek eredetileg az 1892-es bécsi előadásra készültek. A revüszerű történelmi táblók a meiningenizmus stílusát képviselték, s így a nézők – Hevesi elképzelései ellenére – egy meiningeni hatású előadást láthattak. (A meiningenizmus II. György meiningeni herceg [1826–1914] és udvari színtársulata által megvalósított színházi reformok és művészi törekvések összefoglaló elnevezése.)

Hevesi Sándort 1922-ben a Nemzeti Színház igazgatójává nevezték ki. Az új helyzetben kedvező alkalom nyílt a Tragédia másodszori megrendezésére. Az 1908-as előadástól eltérően az 1923-as felújításban nem szerepel a Marseillaise. Ez az elhatározás az akkori kedvezőtlen politikai légkörrel magyarázható. Paulayval ellentétben Hevesi azonban fontosnak tartotta az úrjelenetet. Elismeri ugyan, hogy színpadilag nehéz megoldani, de itt nem a díszlet a fontos, hanem Ádám és Lucifer párbeszéde és a Föld szellemének megnyilatkozása. Rendezői elképzeléseit ő maga így magyarázza: „az egész színpadi beállításnak szimbolikusnak kell lenni, egyúttal álomszerűnek, mert hiszen Ádám majdnem minden kép végén felébred vagy legalábbis föleszmél... Az új Ember tragédiája tehát nem egyes korszakok sorozatából, hanem Ádám lelkéből, álmából és vízióiból építi fel a színpadi keretet, s abból szerkeszti meg az egyes jeleneteket.”⁸ Hevesi rendezői koncepcióját tehát a Tragédia víziószerű felfogása és a szimbolikus díszletek alkalmazása jelentette.

A rendezésről elismerően szól a kritika is. Kiemeli Hevesi beállítását, mondván, hogy nem a történelmi hűséget és realitást húzza alá a változó képek sorozatában, hanem a drámát, a tragédiát, az emberért folyó harcot hangsúlyozza, amely az ég-ből indul az Úr és Lucifer között, s amely átfúti, élteti és szoros egésszé sűríti a tizenöt színt.⁹

Nagy várakozás előzte meg Hevesi Sándor 1926-os rendezését is. Ezúttal *Az ember tragédiáját* misztériumként fogta fel. A misztérium-forma előrelépést jelentett a Tragédia rendezésében, de csak egy formája lett volna. Hevesi azonban nem tudott túljutni ezen a formán.

A harmincas években *Az ember tragédiája* előadásaiban, rendezéseiben szinte semmi újat nem fedezhetünk fel. Hont Ferenc kezdeményezésére 1931-ben megrendezték a Szegedi Szabadtéri Játékokat. Ennek keretén belül mutatták be Szegeden 1933-ban a Tragédiát Hont Ferenc és Buday György díszleteivel. A Nemzeti Színházban 1937 őszen került sor ismét a Tragédia felújítására. Ez a bemutató azonban a hamburgi rendezés (Németh Antal munkája) megisméltése, az 1941-es felújítás pedig a korábbi frankfurti rendezés ismétlése volt. Ebből a korszakból megemlíthetünk egy érdekes vállalkozást is. Németh Antal 1939-ben a Nemzeti Kamaraszínház kis színpadán mutatta be a Tragédiát, kirekesztve belőle a látványos elemeket és érvényre juttatva a szöveg költői szépségeit. A későbbi rendezési értelmezések körében ez a kísérlet inkább csak érdekességnek számított.

A Tragédia körül viták, „eszmei tisztázások”, újjáértékelések a háború utáni időszakban is hatottak a mű színpadi pályafutására. Mivel ez a korszak még elevenen él bennünk, sok mindenre emlékezünk, vissza tudjuk idézni a társadalmi, politikai, kulturális eseményeket, csak néhány fontosabb dolgot emelünk ki. *Az ember tragédiáját* 1947-ben újították fel a Nemzeti Színházban. Nem sokkal később, 1948 elején levették a színház műsoráról, s a következő előadásra csak hét év múlva került sor. A Tragédia korszerű átértékelésének igyekezete több mérvadó, sarkalatos kérdés tisztázásának igényét vetette fel. Felmerült pesszimista volta, felmerültek Hevesi misztérium-szerű felfogásának a közönségben élő emlékei, felmerült az egyén és a tömeg viszonyának, a falanszter-jelenet félremagyarázásának a lehetősége stb. A hivatalos kultúrpolitika a kérdések megoldása helyett a művet szorította a háttérbe. A művet körülvevő hallgatást Waldapfel József tanulmánya törte meg. Waldapfel a Tragédia eszmei tisztázását sürgetve tanulmányában kitér a legproblematisabb részekre, s a mű pesszimizmusát Lucifer alakján keresztül cáfolja meg stb.¹⁰ Az akadémiai előadás nyomán sorra jelentek meg tanulmányok a Tragédiáról: Hermann Istvántól, Sötér Istvántól, Barta Jánostól, Horváth Károlytól stb. A Madách-kutatást leginkább Barta János, Sötér István és Horváth Károly összegző művei lendítették előre, később pedig a Madách-centenárium idején (1964) megjelent munkák, melyek nemcsak a magyar, hanem a külföldi szakemberek kutatási eredményeit is összegezték. Az akadémiai vitát követően a Nemzeti Színházban újból másorra tűzték a Tragédiát. A színház három vezetője, Major Tamás, Gellért Endre és Márton Endre vállalta a rendezést. Átvizsgálták az addigi előadások rendezőpéldányait, megvizsgálták a húzásokat, s arra törekedtek, hogy a drámából egyetlen értekes gondolat se vesszen el. Újraértelmezték Ádám és Lucifer viszonyát, sikeresen hangsúlyozták azt a gondolatot is, hogy Ádám nem tehetetlen játékszer Lucifer kezében, hanem egyenrangú ellenfele, aki nem hagyja magát eltiporni.

A bemutató hatalmas sikert aratott mind a kritika, mind a közönség körében. A sikerhez hozzájárult az is, hogy a Paulay-féle rendezéssel ellentétben, ahol az impozáns színpadkép dominált, és a darab értelmezése háttérbe szorult, a mostani előadás esetében fordított volt a helyzet, a darab értelmezése kapta a fő hangsúlyt, és háttérbe szorult a színpadi kivitel, a díszletek kérdése. De még mindig nem dőlt el a mű sorsa. 1955 márciusában az az utasítás érkezett, hogy a darabot csak heti egy alkalommal lehet bemutatni. A kiélezett, nehezen áttekinthető politikai és társadalmi légkör, a frakciókra bomlott pártvezetőség, az egyik oldalon a Rákosi köré csoportosuló dogmatisták, a másikon a Nagy Imre köré csoportosuló antidogmatikusok klikkje bomlasztóan hatott a közgondolkodásra. Az ideológiai, politikai, eszmei csatározások közepette az újságokban olyan jellegű cikkek is kezdtek megjelenni, amelyek veszélyeztették a Tragédia előadásait is. Ezek közé tartozik Lukács György szerencsétlenül időzített cikke,¹¹ melynek középpontjába Madách művének ellentmondásait, világnézeti korlátait állítja. A cikk hatására a Tragédia előadásait szüneteltették. Közvetlenül az októberi események előtti új színrevitele kapcsán többek között Veres Péter veszi védelmébe a Tragédiát. A pesszimizmus–optimizmus párhuzamot „filozóf-blöffnek” nevezi; szerinte Madách nem pesszimista, hanem realista. Az exentrikus, dogmatikus szellemiségű kritikákat Révai József tanulmánya tetőzi be.¹² Révai sorra veszi a mű három kényes elemét, a pesszimizmust, a nép szerepét, a falanszter bemutatását, és mindháromban elmarasztalja a művet.

A Tragédia pályafutásában jelentős állomás a Szegedi Szabadtéri Játékok. Itt 1960-ban sor kerül a Tragédia bemutatására. A rendező most is Major Tamás, s a darab itt is sikert arat. Azóta többször is szerepelt a Szegedi Szabadtéri Játékok műsorán, sőt pompázatos díszbemutatójává vált ezeknek a játékoknak. A Nemzeti Színház is a Tragédia otthonává vált, ahol több felújítása is volt. Újabb és újabb nemzedékek, rendezők, színészek kísérleteztek, hogyan lehetne Madách Tragédiáját még kifejezőbbé, hatásosabbá tenni. S ma valahogy úgy állunk ezzel a kérdéssel kapcsolatban, hogy minden következő felújításából, rendezéstől valami újat, jobbat, tökéletesebbet várunk. Idéztük Hevesi Sándort: „ilyen műnek nincsen soha végleges előadása.” Remélhetőleg egyszer ezt is megérjük.

A Paulay-féle rendezést követően a Tragédia egyik külföldi bemutatójára Bécsben került sor. A bécsi Színházi Világkiállítás keretén belül a hamburgi Stadttheater mutatta be a Tragédiát 1892. június 18-a és július 3-a között. A bemutatón részt vett a cseh Nemzeti Színház igazgatója, F. A. Šubert is, akire nagy hatást tett a darab.

F. A. Šuberttől függetlenül Jaroslav Vrchlický, a nagy cseh költő már 1886-ban érdeklődött Madách Tragédiája iránt, miután kezébe került Fischer Sándor német nyelvű fordítása. Vrchlický felismerte, milyen nagyszabású, „merész koncepciójú” műről van szó. Hat évvel később František Brábek segítségével lefordította a Tragédiát, amely a prágai Nemzeti Színház bemutatójának alapjául szolgált. A Tragédia prágai ősbemutatója 1892. július 23-án volt. A fordítás a német nyelvű szöveg alapján készült. Vrchlický jól tudott németül, azért valószínű, hogy az egész fordítás az ő munkája, és František Brábek csak ellenőrizte azt. Ezt a feltételezést alátámasztja az a tény is, hogy az 1893-ban megjelent Brábek-fordításnak csak néhány sora egyezik az 1892-es fordítással. Ezt a feltevést igazolja Rákos Péter és Radó György kutatása is. A Tragédia csehországi visszhangját először Rákos Péter foglalta össze az *Adalékok Az ember tragédiája csehországi visszhangjához* című tanulmányában.¹³

Radó György összevetette a Vrchlický-féle cseh fordítást a Dóczy-féle német fordítással, és sok hasonlóságot talált közöttük. Arra a következtetésre jutott, hogy az 1892-es cseh fordítás a német alapján készült.

Már a német szöveg is erősen cenzúrázott volt, a Prágában előadásra kerülő szöveget pedig még jobban megrövidítették. Éva szerepéből (II. szín) kimaradt a „Még is kegyetlen a mi alkotónk” felkiáltás, a római színből az a rész, amikor Péter apostol megkereszteli a haldokló Hippiát. Az egyházat bíráló konstantinápolyi jelenetet szinte teljesen eltorzították, kimaradt Tankréd felháborodása az ártatlanok legyilkolásán és a pátriárka válasza. Az első prágai szín elejéről kimaradt az inkvizíciót osztorozó párbeszéd, törölték Kepler és Rudolf császár párbeszédéből a Kepler anyjára vonatkozó sorokat. Igen megcsonkított formában került színre a londoni szín is. Kitörölték még azt is, hogy az úr megszemélyesítője láthatatlan marad, s az illendőség határain belül maradtak a hetérákat játszó színésznők jelmezei is. Teljesen kimaradt a konstantinápolyi és a londoni szín. A prágai színt Paulayhoz hasonlóan itt is egybevonták a párizsi szín elé, s mivel a londoni szín kimaradt, a forradalom után a falanszter következett.

A darab ilyen megnyírbált, „sterilizált” formában is hatalmas sikert aratott a közönség körében. Ez azonban nem annyira a mű eszmeiségének, mint inkább az impozáns, látványos díszleteknek volt köszönhető. A díszleteket, amelyek Eszterházy herceg költségén készültek a bécsi Hoftheater díszletfestőinél, a prágai színháznak is kölcsönadták.

A bemutatónak hatalmas sajtóvisszhangja volt. Minden jelentősebb prágai lap beszámolt róla. A *Národní listy* kritikusa (Josef Kuffner) szerint a külsőségek elvonják a figyelmet a lényegről, és a darab meg nem értése kételyeket szül, de ezek arra készítetnek, hogy a könyv után nyúljanak a nézők. A legnagyobb sikert a Marseillaise aratta.¹⁴ A *Národní politika* című független napilap „or” jelzésű kritikusa (Jan Morávek) sajnálja, hogy a Tragédia megcsonkítottan került színpadra. A darabot Comenius *A világ útvesztője és a szív paradicsoma* (Labyrinth světa a ráj srdce) című művéhez hasonlítja. A *Světovzor* című lap bírálója szerint a színház repertoárja egy értékes darabbal gazdagodott, s nagy kár, hogy a darabból kimaradt a konstantinápolyi, a második prágai és a londoni szín.¹⁵ Az ócseh párt napilapjában, a *Hlas národában* maga Vrchlický közölt cikket az előadásról. A Tragédia inkább könyvbe való, mint színpadra – szögezi le. A színpadon a „költői és filozófiai rész szükségszerűen háttérbe fog szorulni”. Az első három kép a nézőket hidegen hagyta, csak az Ádám álmát ábrázoló képek kezdtek hatni. A legnagyobb hatást a francia forradalmi jelenet váltotta ki. Elismeréssel szól a színészek alakításáról, dicséri az Ádámot alakító Seifertet, méltatja Bittnerová színés és sokoldalú Éváját, Bittner szellemes és kissé gúnyos Luciferét.¹⁶

Ezekből a rövidre szabott értékelésekből is kitűnik, hogy a Tragédia sikert aratott, sőt a külföldi előadások közül talán éppen a prágai bemutató érte el a legnagyobb sikert. A Marseillaise-jelenetnél mindig kisebb tüntetések mutatkoztak, de az október 3-i előadáson ez feltűnőbben zajlott le. Ez elég volt ahhoz, hogy Prága rendőrigazgatója megtiltsa a darab további bemutatását. A színház igazgatósága érvényteleníteni akarta a döntést, de nem akart lemondani a bevételről. Thun gróf, aki az akkori prágai helytartó volt, rá akarta bírni a bécsi belügyminisztériumot, hogy teljesen szüntessék be a Tragédia előadásait. Taaffe miniszterelnök viszont az akkori

válságos politikai helyzetben nem akart a közvélemény ellen cselekedni. Ezért azt tanácsolja a prágai helytartónak, hogy vonja vissza a tilalmat azzal a kikötéssel, hogy a darabból iktassák ki a kényes forradalmi jelenetet. A helytartó azonban a következő levelet kapta a prágai rendőrkapitányságtól:

„Cs. és k. rendőrkapitányság, Prága.

Nr. 13415.

Excellenciád! Bizalmas értesülés alapján alázatosan bátorkodom magas tudomására hozni, hogy a radikális cseh diákság körében az úgynevezett haladó diákfrakció agitációt folytat oly irányban, hogy »Az embert tragédiája« című színmű esetleges újabb, átdogozott változatban való előadása alkalmával, nevezetesen abban az esetben, ha a »Párizs « című képet és a »Marseillaise«-t kihagyják, a cseh Nemzeti Színházban botrányt provokáljon, és a színház igazgatóságát kifütyüljék.

Prága 1892. december 5-én¹⁷

Ezt a tényt a helytartó hírül adta Bécsbe, Taaffe pedig hatálytalanította az engedélyt, s a darabot levették a színház műsoráról.

Tizenkét évvel később, 1904. június 10-én került sor *Az ember tragédiájának* újabb prágai felújítására. A zenét F. Picka, a prágai Nemzeti Színház karnagya komponálta. A római és londoni szín balett-betétekkel bővült, s megkurtítva bár, de színre került a konstantinápolyi és a londoni szín is.

A siker még az 1899-es diadalt is felülmúlta. „Sor került *Az ember tragédiájára*, amelynek más kasszadarabokkal szemben az az előnye, hogy egyúttal óriási költői alkotás is” – írja a *Divadelné listy*.¹⁸ A *Národní politika* kritikusa (Matěj A. Šimáček) dicséri az előadást, amely impozánsabb, mint a tizenkét évvel előtti. Hibának tartja viszont, hogy a londoni jelenetet megrövidítették, a forradalmi jelenetet pedig úgy módosították, hogy nem érvényesül benne a tömeg hatása.¹⁹ A *Čas* bírálója szerint a történelmi színek sablonosak, Ádám pedig nem cselekvő személy, hanem „tétlen szemlélője” az eseményeknek.²⁰ Siklóssy László a *Vasárnapi Újságban* közöl cikket a bemutatóról. Azzal kezdi, hogy a magyarok figyelemmel követik a szomszéd és a világ népeinek irodalmát, de ez nem mondható el fordítva. Kivételt képez a cseh nemzet, amely figyelemmel kíséri a magyar irodalmat. Ennek bizonyítéka az 1892-es Tragédia-előadás is, és természetesen ez a mostani is. Siklóssy elismerően szól Jaroslav Vrchlický és František Brábek munkájáról, és rövid életrajzukat is közli az újságban.²¹

Az 1904-es nyári évadban huszonegyszer szerepelt a Tragédia a Nemzeti Színház színpadán. 1904 végén vették le a darabot, mert a díszlet a brünni színházba került, ahol 1905 elején mutatták be a darabot. Innen a díszlet és a Tragédia Plzeňbe (Pilsen) vándorolt, ahol ez volt az első magyar darab, amely színre került. 1905-ben ismét Prágába, a Tragédia előadásának a színhelyére.

A prágai Nemzeti Színház színlapján még egyszer olvasható Madách Imre neve. 1909-ben ugyanis ismét felújították a darabot. A Tragédiát rendező J. Kvapil „ugyanazt a módszert választotta – írja erről Rákos Péter –, amellyel ebben az időben Shakespeare-darabokat rendezett: teljesen, szinte sémászerűen egyszerű színpad, kissé megemelve, s a szokottnál jóval kisebb területű, minimális díszletezés, minden feltűnő dekoratív elem kerülése. Kétségtelenül olyan megoldás, amely a nagy igényű daraboknak kedvez: előtérbe helyezi, érvényesülni engedí a gondolati tartalmat.”²²

A politikai légkör azonban nem kedvezett a Tragédia bemutatásának. A Monarchián belül kiéleződtek a nemzetiségi ellentétek (Apponyi magyarosító rendelkezé-

sei stb.), s ez a darab megítélésekor is felszínre került. A darab a tizedik előadásig jutott el, aztán levették a Nemzeti Színház műsoráról.

A Tragédia azonban nem vett végleges búcsút a cseh színpadoktól. A *Mladé Slovensko* 1922-ben egy hírt közöl, amely szerint a Tyl Színház bizonyos törlésekkel színre vitte *Az ember tragédiáját*. Majd így folytatja: „Máskülönben csak dicsérni lehet azt az igyekezetet, hogy ez az elővárosi színpad, amelynek repertoárjában vígjátékok vannak, előadta ezt a tragédiát, amely dicsőséget hozott a magyar irodalom számára külföldön is.”²³

A színházakon kívül a prágai rádióban is bemutatták a Tragédiát 1931 januárjában dr. Miloš Kareš rendezésében, ezt 1936. november 2-án megismételték.

A második háború után a Tragédia nem szerepel a cseh színházak műsorán, bár – tekintettel a fejlett csehországi színházi kultúrára – ez sincs kizárva. Jaroslav Vrchlický és František Brábek után a Tragédiának újabb, modern cseh fordítása készült el. A mű fordítói, Kamil Bednář és Ladislav Hradský jó ismerői és kiváló fordítói a magyar irodalomnak.²⁴ 1964-ben az *Új Szó* egy érdekes vállalkozásról ad hírt. Milan Friedl, a cseh Zeneszínház rendezője, a Zeneszínház koncepciója szerint dolgozta át a darabot. Így nyilatkozott elképzeléseiről: „Kiválasztottam a mű egyes átfogó részeit: Ádám, Éva, Lucifer és az Úr elmékedéseit, a kisebb részeket a nagyobbakhoz kapcsoltam, azzal a szándékkal, hogy kidomborodjon azoknak az erőknek a harca, amelyeket a dráma fő alakjai szimbolizálnak.”

Az ember tragédiája tehát meghódította a cseh színpadokat is. A közönség elé eléggé megcsonkított állapotban került, s az nem mélyedhetett el, nem élvezhette Madách sziporkázó gondolatait. Igazat adhatunk Rákos Péternek, hogy a Tragédia „elsősorban mint látványosság aratta hatalmas sikereit”. Igaza van Rákos Péternek abban is, hogy laikusok és szakemberek egyaránt megértették, hogy komoly, nagyigényű alkotással állanak szemben, s a Tragédia által megnőtt előttük a magyar irodalom tekintélye is. S végül igazat kell adnunk neki abban is, hogy a Tragédia csehországi sikere nagy nyeresége a magyar–cseh kulturális kapcsolatoknak.

Az 1883-as Pauly féle rendezés meghódította a Tragédia számára a külföldi színpadokat is. Sorra jelentek meg a mű idegen nyelvű fordításai és színpadi bemutatói. Más szláv nyelvekhez is viszonyítva, viszonylag későn, 1905-ben jelenik meg *Az ember tragédiája* P. O. Hviezdoslav fordításában szlovák nyelven is.²⁵ A színházi bemutatóra azonban csak húsz évvel később, 1925. november 21-én került sor Kassán, ahol a Kelet-szlovákiai Nemzeti Színház mutatta be a darabot. A színház lapja, a *Za oponou* beszámolójából arról értesülünk, hogy már az elmúlt évadban (1924–1925) műsorra akarták tűzni a darabot František Brábek cseh nyelvű fordításában. A kritikus a darab terjedelmére is kitér. Elismeri, hogy a darab hosszú, és rövidítésre szorul. Általában a II. prágai színt, a londoni színt és az úrjelenetet szokták kihagyni, de a kassai rendezés nem élt ezzel a lehetőséggel, és ezért a kevésbé fontos részeket rövidítették le.²⁶ A *Slovenský východ* kritikusa elismeréssel szól arról, hogy a színház, nem sokkal a színház megalakulása után, műsorára tűzte a Tragédiát, azt a művet, amelynek kiemelkedő helye van a világ drámairodalmában. A rendezőnek az egyiptomi, konstantinápolyi színt, az égben és a paradicsomban lejátszó jeleneteket sikerült a legjobban megoldania. Kifogásolja viszont a színházi előadás hosszát (4 óra), és elmarasztalja a szereplők beszédtechnikáját is.²⁷

Egy év múlva a pozsonyi Szlovák Nemzeti Színház tűzte műsorára a darabot. A bemutató időpontja: 1926. december 11. A darab bemutatását nagy érdeklődés előzte meg. Az újságok már a bemutató előtt foglalkoztak a darabbal. A *Slovenská politika* a Tragédiáról közöl cikket, míg a *Robotnícke noviny* a bemutató előkészületeiről ad hírt.²⁸ A *Robotnícke noviny* cikkírója leszögezi, hogy az ilyen hatalmas mű fejlett színpadi technikát és kiváló színészi teljesítményt követel, és ebből kifolyólag régebben színpadra alkalmatlannak találták. A mostani rendezés a mű szimbolizmusát tartja szem előtt, és érvényesíteni akarja a mű költői szépségét. A kritikus kiemeli a zenét, amely tökéletesen követi a mű eszmeiségét. A Pozsonyban megjelenő magyar nyelvű független napilap, a *Magyar Újság* a bemutatót megelőzően riportot közöl a darab rendezőjével, Jiříkovskýval. A cikk írója Darvas Sándor. Jiříkovský rendező elmondta, hogy már régen készült a Tragédia bemutatására, de színháztechnikai és zenetechikai nehézségek akadályozták a mű előadását. Rendezői elképzeléseiről a következőket nyilatkozta: „Én a darab két szimbólumát, a tudást és az örökkévalóságot ragadtam ki, s így az én rendezésemben a drámában véges-végig a paradicsombeli két fa: a tudás és az örökélet fája vonul végig. Én a harcot a jó és a gonosz között húzom alá a drámában.”²⁹

A bemutatót követően a szlovákiai lapok részletesen foglalkoznak az előadással. A *Slovenská politika* két cikket is közöl az előadásról. Az egyikben a kritikus a darab értelmezésével próbálkozik meg. Szerinte a mű értelme: miért élünk, mi lesz a sorsunk, és van-e értelme az emberi életnek? Majd így folytatja: „Ezek olyan problémák, amelyek a mának, a modern embernek már megszűntek problémák lenni, és ezért *Az ember tragédiája* megszűnik az lenni, ami volt. Időszerűségét elvesztette, és a színpadunkon való bemutatása inkább csak tiszteletadás a művészi fordításnak”. A darabnak annak ellenére, hogy „nincs mondanivalója a ma embere számára”, szép sikere volt. Ezt a cikkíró is elismeri, de szerinte a siker Jiříkovský rendezői munkájának köszönhető, aki a Tragédiát nem mint középkori misztériumot fogja fel, hanem a zenei kísérettel, a modern díszletekkel és a balettel revüjelleggel adott az előadásnak. Ugyanez a lap 1926. december 30-i számában arról tudósít, hogy a Tragédia minden eddigi előadásán telt ház volt, és nagy sikert aratott Dina Kaczérovának, a népszerű táncosnőnek a fellépése, aki magával ragadó forradalmi táncot adott elő. „Örömmel nyugtázzhatjuk, hogy az est nagyszerű volt, a munka eredménye csodálatos. Olyan Madách van a színpadunkon, amely miatt Pest előtt sem kell szégyenkezniünk” – ezekkel a lelkes szavakkal méltatja a bemutatót a *Národnie noviny* kritikusa. Továbbá dicséri a díszlet ötletességét, a színészek alakítását és a zenét.³⁰

A független napilap, a *Slovenský národ* kritikusa a vallás szemszögéből közelíti meg a darabot. Szerinte a darab a materialista ember tragédiája, nem pedig a vallásos emberé. „Lucifer győz az Úr és az ember felett. De Lucifer felett győz az Úr, és a végén ez a győztes Úr segítőkéz kezet nyújt a legyőzött embernek. Ebben a dologban győztes a Tragédia. De ez már nem a materialista ember győzelme. Ez a pozitív vallásos világnézet győzelme, amely nélkül az ember élete végképp nem élet.”³¹ Ebből kifolyólag a cikk írója elégedetlen Bezdíček (Lucifer) szerepfelfogásával, aki egy szertelen kisördögöt formál meg. „Egy ilyen kisördög, mint ahogy Bezdíček megformálta, nem lehet a hatalmas Úr vetélytársa. Ennek az ördögnek másnak kell len-

nie, nagynak, impozánsnak, mindig valami emberfelettinek és pokolian komolyanak. Hisz az Úr győzelme is csak ilyen hatalmas Lucifer felett lehet óriási.”³²

A *Robotnícke noviny* bírálója dramaturgiai kérdésekre is rátér. Cikkéből megtudjuk, hogy a dramaturg, Tido J. Gašpar bizonyos színeket kihagyott a darabból, így a keresztetek két jelenetét és az angliai színt is. Elégedetlen a zenével. Szerinte a zene „alapvető hibája, hogy a zeneszerző végképp nem törődött a zene és a beszélt nyelv arányával, és ezért a zene a melodramatikus helyeken teljesen eltompítja a beszédet”. Elismerően szól viszont a rendező munkájáról, akinek az adott lehetőségek között sikerült egy jó előadást létrehoznia, főleg a nehéz tömegjelenetek nyerték el a kritikus tetszését.³³

A *Robotnícke noviny*vel ellentétben a *Slovák* cikkírója kifogásolja, hogy a tömegjelenetekben, amikor Miltiádész és Danton a tömeghez szól, tizenkét ember áll a kullisszák mellett, és így az egész jelenet komikusan hat.³⁴ Ezen a véleményen van Štefan Krčméry is, aki a *Forradalmi jelenet Az ember tragédiájában* című cikkében elemzi az előadást. Ő így ír a tömegjelenetekről: „A darab előadásában főleg a nehéz francia szín ábrázolása volt zavaró. Sviták (Ádám) erőtlen teljesítményével, a tömeg nehézkes mozgásával és kicsiségével erőtlen karikatúrába hajlott. Sok minden van a műben, ami karikatúrának tűnik, de nem annak gondolta Madách. Ő a túlfeszítettséggel csak a kor erényeit és bűneit akarta nagyobbítani, kiélesíteni az ellentéteket, felkorbácsolni a kedélyeket, hogy az egész szín olyan monumentalitással visszhangozzon, amilyennel egy előző és következő szín sem. A gilotin alá Danton nem mint egy operettfigura hajtja a fejét... hanem mint egy óriás.” Krčméry a továbbiakban a mű keletkezésének körülményeivel foglalkozik, majd így fejezi be értékelését: „Kár, hogy az előadás gyors folyásában elvesztek a gondolatok, nemegy nagyon erős és súlyos gondolat, amelyek miatt ezt a középkori nemest – összetévesztve műveit a világirodalom filozófiai alkotásaival is – csodálni fogjuk.”³⁵

A darabot a következő évben is játszották a Szlovák Nemzeti Színházban, de vidéki városokban is felléptek vele. A *Slovenské noviny* arról tudósít, hogy Turócszentmártonban a nézők magas színvonalú Madách-előadást láthattak. Zsolnán a Szlovák Nemzeti Színház előadásait kevesen látogatták, kivéve *Az ember tragédiáját*, amely – talán a művészetektől messze eső okok miatt – rekordlátogatást élvezett – írja a zsolnai vendégszereplésről a lap.³⁶

A darabot kisebb-nagyobb szünetekkel az egész évadban (1926–1927) játszották annak ellenére, hogy a Szlovák Nemzeti Színház Tanácsa olyan határozatot hozott, hogy minden magyar darabot törölni kell a színház repertoárjából. A Tragédia viszont maradt. Az utolsó hír a darabról a *Slovák* 1927. szeptember 2-i számában olvasható. A lap arról tudósít, hogy a Tragédia 1927. augusztus 31-i előadásán nagyon kevés néző volt, a színészeket ez viszont nem zavarta, nagy lelkesedéssel játszottak. A Tragédia pozsonyi bemutatójáról elmondhatjuk, hogy a szlovák közönség előtt is sikert aratott. Kisebb-nagyobb hibái – mint ahogyan ez az előadásokat kísérő kritikákból is kitűnik – bizonyára voltak az előadásnak, de az adott korban és az adott lehetőségek között egy jó színvonalú előadást láthatott, és Madách Tragédiája ismét meghódított egy színpadot.

A háború után *Az ember tragédiája* először a televízióban került bemutatásra. A Madách-centenárium alkalmából mutatta be a Csehszlovák Televízió a dráma utolsó jelenetét. Két évvel később a kassai Állami Színház tűzte műsorára a Tragédiát

Tibor Rakovský rendezésében 1966. április 9-én Ctibor Štítnický fordításában. „Ctibor Štítnický nagy érdeme, hogy az ő fordításán keresztül nem a dualisztikus kórusokat halljuk, hanem az önmagában kételkedő és hívó ember párbeszédét, hogy visszatalálunk Madáchhoz és Tragédiájához, ahhoz a Tragédiához, amely nem az isteneké, hanem az embereké” – olvashatjuk Monoszlóy M. Dezső: *Mondottam: Ember, küzdj és higgy* című kritikájában az *Irodalmi Szemle* hasábjain. Monoszlóy eredetinek érzi Rakovský rendezői koncepcióját, amelynek kiindulópontját Ádám álmai képezik. „Ennek az álomnak – mondja tovább – a karvezetője Lucifer, Ádámnak önmagából kivetült, kételkedő alteregója. Nem valami harsány és ördögmezbe öltöztetett túlvilági figura, de nem is frakkos szarkasztikus figura, hanem maga a racionális ész megtestesülése...” Kitűnőnek tartja a párizsi, londoni színt és a sokat vitatott falanszter-jelenetet is, amely „annak a sejtésnek egyértelmű és konkrét aggodalmát tükrözi, hogy az emberi érzéseket és egyéniségeket minden egyoldalú és túlhajtott technokratizmus elnyelheti”. Kiemelkedő kulturális esemény volt a kassai bemutató. A színház, amely nem tartozott az ország legjobb együtteseinek közé, megbirkózott a nehéz feladattal, s egy jó színvonalú előadást mutatott be. A Tragédia „szóban és hangban is egyaránt méltóképpen hangzott, és nem kicsinyítette az ember örök tragédiáját, hanem szembenézett vele” – fejezi be írását Monoszlóy M. Dezső.³⁷

Az *Új Szó Madách Imre: Az ember tragédiája, ünnepi bemutató a košicei Állami Színházban* címmel közölt cikket Gály Iván tollából „A vendégrendező, Tibor Rakovský elsősorban a mű racionális magvát törekszik életközébe hozni, mégpedig anélkül, hogy lényegesebb beavatkozást alkalmazna. A drámát nem a cselekményben, hanem a gondolatok párviadalában keresi” – írja a rendezésről Gály Iván. Ladislav Vychodil színpadképét túlzásúfoltnak tartja, amely kevés teret nyújt a színpadi játékra.³⁸

A *Pravda* Milan Polák cikkét közli a bemutatóról *Patetikus Ember tragédiája* címmel. Szerinte az előadás legerősebb elemei a színpadkép, a megvilágítás és a jelmez. Az egész előadást valamiféle „monumentális pátosz” lengi át, és az egész kassai előadás úgy hat, mintha Ádám monológját hallanánk színpadi képekkel és víziókkal illusztrálva.³⁹

Rakovský „magát a tragédiát látta meg ebben a drámában, a bukások bonyolult láncolatát, s ennek a láncolatnak a három legfontosabb együttartójára, a küzdő, az értelmi és érzelmi elemre állította be a főszereplőket is” – jellemzi Rác Olivér a rendező munkáját a *Hét* hasábjain, majd így folytatja: „Rakovský értelmezésében Ádám egész magatartása ezt a felfogást hangsúlyozza ki: Ádám nem hiszi el, hogy a föld kihűlhet, Ádám ajkán már nem hat halálos kételynek a madáchi kérdés: Hová lesz énem zárt egyénisége?” Ilyen Rakovský rendezésében Ádám. Milyen Lucifer? Erre is kapunk választ a cikkből. Lucifer Ádám „szellemkísérőjévé” válik, a tagadás örök szelleme, de „destruktív bölcsessége már nem a dubito ergo sebezhetetlen vértje alatt hadakozik, hanem annak a tételnek a bizonyításául szolgál, hogy az ész, a pusztaság ész nem mentheti meg a világot”. Rác Olivér, Ladislav Vychodil (díszlet) és Tibor Rakovský közös munkáját Salvador Dalí metaforikus ábrázolásmódjához közelinek tartja.⁴⁰

Mojmír Sabol szerint a rendező nem aknáztá ki teljes mértékben a műben rejlő lehetőségeket. Ádám és Lucifer között nincs drámai feszültség. Nem tartja szerencsésnek a szereposztást sem, némely színész adottságainak nem megfelelő szerepet játszott.⁴¹

A magyar nyelvű hetilap, az *Új Ifjúság* is foglalkozott a kassai bemutatóval. A címlapon rövid cikk értesít a bemutatóról, majd megszólal a rendező is. A cikk címe: *Ami az emberben emberi*. Miért éppen *Az ember tragédiáját* vitték színre? – hangzik a kérdés Tibor Rakovský rendezőnek, amelyre így válaszol: „Mivel a darabban magáról az emberről van szó. Az emberi bátorság és akarat végtelen nagyságáról. Az ember megakadályozhatja a világhatalmasztrófát is. A tudomány sokat segített az embernek, de a tudomány műve az atombomba is. Madách művében felcsendül a hidegen számító emberi ész mellett az érzés hangja is. Hogy az emberi ész és érzés között tökéletes összhangnak kell lennie. Hogy az emberért folytatott harcban győzni kell.” Ugyanennek a számnak a negyedik oldalán Batta György *Madách 1966-ban Kassán* című cikkét közli a lap. Batta György lelkesedéssel szól az előadásról. Méltatásába azonban hiba csúszott. Ezt írja: „Csehszlovákia történelmében első ízben színre került a madáchi mű, s aratott ebben az országban is sikert...” Azt hiszem ezt az állítást nem kell különösebben megcáfolni, az eddigiekből világosan kitűnik a szerző tévedése. Batta György annyira kiemelkedőnek tartja már magát a tényt, hogy a Tragédia szlovák nyelven került előadásra, hogy lelkesedését hangsúlyozza, másra nem is igen figyel. „Olyan nagy jelentőségű – írja –, olyan úttörő munka volt az, hogy illetlenség lenne ezt a lelkes csoportot akár egyetlen szóval vagy mondattal bírálni (A sors iróniája, hogy teljesítményeik olyan jók voltak, nem is lehetne rosszat mondani róluk).”⁴²

Három évvel a kassai bemutató után, 1969. október 11-én, a pozsonyi Hviezdoslav Színház mutatta be a darabot. A rendező ismét Tibor Rakovský. Elhatározását és később a bemutatót a kritika nem fogadta kitörő örömmel. A kritikusok egy része az újabb bemutatót teljesen fölöslegesnek tartotta. Ezt a véleményt vallotta Emil Lehuta is, aki a *Slovenské pohľady* hasábjain fejt ki nézeteit. Nem érti, mi szükség volt erre az újrendezésre, amikor Pozsonyban a kassai előadást láthatták viszont a nézők, ugyanazokkal a hibákkal és ellentétekkel. Lehuta szerint Rakovský visszatért a „színház – pódium” elképzeléseihez, amely alatt a színpad és a közönség közvetlen kapcsolatát érti technikai effektusok nélkül. A műről szólva azt a véleményt hangoztatja, hogy a Tragédia könyvdramája, és az egész mű „a barokk színház tematikájának és poétikájának elkésett példánya, amelynek végső és legfőbb célja a keresztény hit ünneplése volt”.⁴³

A *Slovenské divadlo* című színházi lap részletes cikket közöl a műről és a bemutatóról M. M. Dedinský tollából *Érdemtelen és felesleges bemutatás* címmel. Már a cím is sok mindent elárul. Dedinský nem lelkesedik az új rendezésért, sőt fölöslegesnek is tartja. Kritikája részletes, kitér magára a műre is, szól a dramaturgiáról, a rendezésről. A műről szólva azt a véleményt hangsúlyozza, hogy Madách műve nem drámai mű, és ezért színpadra alkalmatlan. Madách művében nincs konfliktus, és ami a Tragédiában színházi, az mind a *Faustból* van. Madáchnak nem sikerült hús-vér alakokat alkotnia. Ádám, Éva és Lucifer mindig a szerző szavait visszhangozzák. Ádám, Éva és Lucifer nem egyéniségek, csak a szerző gondolatainak a hordozói és tolmácsolói.⁴⁴ A rendező munkáját ellenben kitűnőnek tartja. Rakovský az a rendező, aki együtt tud működni a modern díszlettervezővel, tud dolgozni a tömeggel, s a rövidítésekkel, szimbólumokkal fontos gondolatokat tud kifejezni.

A *Práca* Gabriel Rapoš beszámolóját közli a bemutatóról. A rendezésről Rapošnak az a véleménye, hogy Rakovskýnak nem sikerült a mű hibáját feledtetni, még-

pedig azt, hogy ez a mű könyvdráma, és azt, hogy már „százéves”. A kassai bemutató óta a rendező átdolgozta a szöveget, mégis maradtak benne jelenetek, melyek hátráltatták a cselekményt, gyengítették gondolati és színházi hatását.⁴⁵

Foglalkozik a bemutatóval a *Divadlo* című cseh nyelvű színházi lap is. Milan Obst kritikájában a díszletet, a színpadi technikát emeli ki. A Tragédia bemutatóját azok közé az előadások közé sorolja, amelyeknél a néző fantáziájának már a belépéskor dolgoznia kell. Ez a díszlet érdeme, amely a nézőt már a színházba lépéskor fogadja. Ladislav Vychodil olyan díszletet készített, amely a mű mondanivalójának fontos hordozója, s amely építésetileg az antik színházat idézi fel a nézőben.⁴⁶

Vladimír Štefko a *Smenában* azzal a megállapítással kezdi cikkét, hogy a Tragédia könyvdráma, és ezért nem érti, hogy ennek ellenére miért vállalkoznak a rendezők a színrevitelére, dacolva a kritikus megjegyzésekkel. A rendezésre áttérve megállapítja, hogy míg a kassai előadásban Lucifer Ádám alteregója, addig a pozsonyi előadásban Lucifer és Ádám személyét különválasztja a rendező. Lucifer a pozsonyi előadásban olyan erőt képvisel, amely állandóan zavarja, nyugtalanítja Ádámot, ironizálja a világot és magát Ádámot is, felnyitja Ádám szemét, de akadályokat is gördít az útjába. Rakovský így nem az ember belső harcát örökíti meg, hanem az emberek közötti, az emberek és az ellenséges világ közötti harcot mutatja be. Ádám az ilyen színpadi felfogásban az a szálnalmas ember, aki igyekszik, néha elkeseredik, hogy aztán a legkisebb fénysugár is reményt ébresszen benne.⁴⁷

Az *Irodalmi Szemle* Egri Viktor tollából közöl cikket a bemutatóról. Egri szerint Rakovský értő kézzel nyúl a szöveghez, és a rövidítésekkel színpadilag hatásosabbá és feszesebbé tette a drámát. „Felfogásában – írja – Ádám jóval aktívabb, mint a budapesti előadásokon, valóban ő a Tragédia hőse, a küzdő ember, aki minden elbukása után talpra áll. Alighanem az erős rövidítések számlájára írható, hogy Ádám és Lucifer örök párbaja így másult, és különösen a Tragédia befejező képében gyengült is. Rakovský rendezői koncepcióját a Lucifert alakító Ctibor Filčík démonikus játéka, szellemének sugárzó, kajánkodó hanghordozása, gyakori néma, figyelő magatartása is kiemeli.” Elismeréssel szól Ladislav Vychodil „lépcsőzetesen gördülő, zárt kupolát éreztető” színpadképéről, amely „súlyossága és fekete színe ellenére nagyon hatásosnak bizonyult, s amely a tömeget kitűnően mozgató, s világítási effektusokkal élni tudó rendező munkáját a legjobb értelemben látványossá teszi”.

Egri felhívja a figyelmet arra is, hogy Rakovský egy kis javítást eszközölt a dráma szövegében. A falanszter-jelenetben, amikor a tudós arról határoz, hogy mi legyen a gyerekből, ezt mondja: „E gyermeket orvosnak kell tanítani, / ebből pásztor lesz.” Rakovský szerint ez nem logikus, mivel a tudós nem sokkal azelőtt Ádám kérdésére, hogy milyen állatok élnek itt, így válaszol: „Él ami hasznos és mit ekkorig / A tudomány pótolni nem tudott: / A disznó és a birka, de korántse / Olyan hiányosan már, mint minőnek / A kontár természet megalkotá: / Az élő zsír, ez hús – s gyapjútömeg, / Mely, mint a lombik, céljainkra szolgál.”

Ezekből a mondatokból Rakovský szerint kitűnik, hogy már nincsenek hagyományos értelemben vett „állatok”, ezért ennek a társadalomnak nincs szüksége pásztorra, s ezért a pásztor szót „pékre” változtatja: „Z toho chlapca bude dobrý lekár, / A z toho pekár.”⁴⁸

A *Pravda* 1970. január 24-i száma Mátrai-Betegh Béla cikkét közli *Az ember tragédiája* pozsonyi felújításáról, amely eredetileg a *Magyar Nemzetben* jelent meg. „A

Tragédiából ki kell hámozni a drámai magot, mert egészében nem játszható. Ezt tet-
te Tibor Rakovský is, de biztos, hogy a lényegből semmi sem maradt ki” – szögezi le
a kritikus. A dramaturgjai megoldásokból csak egyet említ. Az egyiptomi színen a
szerelmi jelenetet befejezetlenül hagyják, és amit Ádám a szerelemről, a nőről mond,
szebben mondják, de a prágai jelenetben. „Ami az előadásban olyan meggyőző, az
az egyszerűség összetett és hatásos ereje, amelyben szabadon kibontakozhatnak és
érvényesülhetnek a mű nagyszerű gondolatai” – írja tovább Mátrai-Betegh Béla.

Ádám és Lucifer kapcsolata az, ami a Hviezdoslav Színház előadásában vitatott.
Rakovský rendezésében Ádám és Lucifer kapcsolata szabadabb, mint a valóság-
ban. Ádám magára hagyottan – Lucifer is elhagyta – birkózik meg a történelmi fel-
adattal. Lucifer csak az Úrral áll örök harcban. Lucifer nem az erőt képviseli az elő-
adásban, amely Ádámot továbblépésre ösztönözné, Ádám akaraterejét csak saját
hite táplálja.

Milan Polák cikkét a *Rolnícke noviny* közli. Polák szerint Rakovský tökéletesítet-
te az előadást, és a néző nem a történelmi képek váltakozását látja a színpadon,
hanem az ember elkeseredett harcát a megismerésért. Ő is kifogást emel Lucifer
személye ellen. Míg Ádám gondolkodóbb, saját kételyeivel küzd, letörlik a megisme-
rés terhe alatt, hogy aztán tovább harcoljon, keresve az ideálokat, addig Lucifer in-
kább felületes, ironikus, szkeptikus és cinikus, de nem egyenrangú ellenfél, filozó-
fus és intellektuális partner. Lucifer inkább bohóc, és sajnos ezzel törvényszerűen
csökken Ádám harcának az értéke is.⁴⁹

A *Hlas ludu* L-A jelzésű bírálója szerint a Tragédiában további húzásokra lenne
szükség, és modernebb színházi rendezésre. Szerinte az előadás a klasszikus da-
rabokat kedvelők tetszésével találkozik még akkor is, ha se dramaturgjai, se művé-
szi szempontból nincs úttörő munka jellege.⁵⁰

A Szlovák Nemzeti Színház nagy sikerrel mutatta be a darabot Budapesten is, a
Vígyszínházban, ahol mintegy 1500 néző tekintette meg – értesültünk a *Film a divad-
lo* című lapból.⁵¹

Végezetül elmondhatjuk, hogy a kassai és pozsonyi nézők jó színvonalú Tragédia-
előadásokat láthattak. Rakovský személyében olyan rendező nyúlt a darabhoz, aki
felismerte igazi értékeit, és a zene, valamint a modern díszletek segítségével olyan
előadást rendezett, amely a magyarországi nézők és szakemberek elismerését is
kivívta.

Jegyzetek

1. Idézi Básti Lajos: Mire gondolsz, Ádám? In: *Élő dramaturgia*. Budapest, Magvető Kiadó, 1963, 119. p.
2. *A Madách-rejtély*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983.
3. *Százéves harc „Az ember tragédiájá”-ért*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.
4. Magyar Bálint: Az ember tragédiája színpadi felfogása napjainkig. In: *Élő dramaturgia*. I. m. 35. p.
5. Magyar i. m. 44. p.
6. Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Jegyzetekkel és magyarázatokkal kiadta Alexander Bernát. Budapest, 1900.

7. Staud Géza: Hevesi Sándor és Az ember tragédiája. In: *Madách-tanulmányok*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978, 353. p.
8. Idézi Magyar i. m. 47. p.
9. Magyar i. m. 47. p.
10. Waldapfel József: Madách igazáért. Az első magyar irodalomtörténeti kongresszuson elhangzott előadás 1951. Könyvben: uő: *Irodalmi tanulmányok*. Budapest, 1957.
11. Lukács György: Madách tragédiája. *Szabad Nép*, 1955. márc. 27.
12. Révai József: Madách Imre: „Az ember tragédiája.” *Társadalmi Szemle*, 1958. 9. sz.
13. Rákos Péter: *Tények és kérdőjelek*. Bratislava, Madách, 1971, 217–244. p.
14. Németh Antal: *Az ember tragédiája a színpadokon*. Budapest, 1933, 56. p.
15. Rákos i. m. 226. p.
16. Németh i. m. 56. p.
17. Rákos i. m. 230–231. p.
18. *Divadelné listy*, 1904. július 26.
19. Rákos i. m. 235. p.
20. Uo. 255. p.
21. *Vasárnapi Újság*, 1904. dec. 4. 1–2. p.
22. Rákos i. m. 240. p.
23. *Mladé Slovensko*, V. évf. (1922) 2. sz. 46. p.
24. *Madách Imre: Tragédie člověka*. Přeložili Kamil Bednář a Ladislav Hradský. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby, umění, 1960.
25. Hviezdoslav először a *Slovenské pohľady* című folyóiratban jelenteti meg folytatásokban 1905–1906-ban. Könyv alakban: Imrich Madách: *Tragédia člověka*. T. Sv. Martin, 1905.
26. *Za oponou*, 2. évf. (1925) 16. sz. 11–13. p.
27. *Slovenský východ*, 7. évf. (1925) 268. sz. 1–2. p.
28. *Slovenská politika*, 7. évf. (1925) 281. sz. 2. p.; *Robotnícke noviny*, 23. évf. (1926) 277. sz. 2. p.
29. *Magyar Újság*, 8. évf. (1926) 284. sz. 5. p.
30. *Národné noviny*, 57. évf. (1926) 280. sz. 3. p.
31. *Slovenský národ*, 2. évf. (1926) 280. sz. 6. p.
32. Uo. 7. p.
33. *Robotnícke noviny*, 23. évf. (1926) 288. sz. 3. p.
34. *Slovák*, 8. évf. (1926) 279. sz. 6. p.
35. *Slovenské pohľady*, 43. évf. (1927) 25. sz. 3., 113–114. p.
36. *Slovenské noviny*, 6. évf. (1927) 25. sz. 3. p., ill. 24. sz. 2. p.
37. *Irodalmi Szemle*, 9. évf. (1966) 5. sz. 461–469. p.
38. *Új Szó*, 19. évf. (1966) 102. sz. 5. p.
39. *Pravda*, 47. évf. (1966) 202. sz. 5. p.
40. *Hét*, 11. évf. (1966) 18. sz. 14. p.
41. *Východoslovenské noviny*, 15. évf. (1966) 96. sz. 5. p.
42. *Új Ifjúság*, 15. évf. (1966) 15. sz. 1. p.
43. *Slovenské pohľady*, 85. évf. (1969) 12. sz. 158–159. p.
44. *Slovenské divadlo*, 18. évf. (1970) 2. sz. 227. p.
45. *Práca*, 23. évf. (1969) 242. sz. 6. p.
46. *Divadlo*, 1969. 9–10. sz. 68–71. p.
47. *Smena*, 22. évf. (1969) 244. sz. 4. p.
48. *Irodalmi Szemle*, 13. évf. (1970) 1. sz. 92–93. p.
49. *Roľnícke noviny*, 23. évf. (1969) 246. sz. 7. p.
50. *Hlas ľudu*, 15. évf. (1969) 249. sz. 3. p.
51. Aplauz z Budapešti. *Film a divadlo*, 14. évf. (1969) 12. sz. 15. p.

LAJOS GARAJ

THE TRAGEDY OF THE HUMAN IN THE CZECH AND THE SLOVAK THEATRES

The study introduces the Czech and Slovak theatrical performances of Imre Madách' drama *The Tragedy of the Human*. Its premier in Prague was in 1892 (on the basis of the German translation by J. Vrchlický and Fr. Brábek; the translation itself was censored). Later it was played many times in different Czech theatres. Its premier in Slovakia was in 1925 in Kassa (Košice), in translation of P. O. Hviezdoslav, than a year later the Slovak National Theatre in Pozsony performed it. In 1966 the Košice theatre performed it in translation of C. Štítnický, then in 1969 in the Hviezdoslav Theatre in Pozsony. The author also mentions the articles in the press in detail.

VYSOKOŠKOLSKÉ SKRIPTÁ

Vysoká škola Vojtechy Kamenického

Zuzana Poláková, Gabriel Štef

ÚVOD DO DEJÍN MAĎARSKEJ KULTÚRY
A LITERATÚRY

UNIVERZITA KONZERVÁTORIA V BRATISLAVE